

ԲԵԹՍԱՄԻԻՍԻ ՍԱՅԼԸ

Հին Կտակարանին մէջ պատկեր մը կայ, որ գրականութեան մէջ անմահացած է, իբրեւ խորհրդանշար իրենց տանարկրած գաղափարին համար զոհարեալութեամբ կեանքներուն:

Կը պատմուի հոն (Ա. Թագ. 2. 41-42) Փղշտացիները Ուխտին Տապանակը եօթը ամիսներ իրենց մօտ գերի պահելէ վերջ, հարկ դատելով հուսկ ուրեմն իր տէրերուն վերադարձնել զայն, երկու անդրանկածին երինջներէ քաշուած սայլի մը մէջ դրին ահաւոր սրբութիւնը, եւ նամբայ հանեցին դէպի Յուդայի երկիրը:

Սահմանագլուխի առաջին քաղաքին՝ Բեթսամիւսի մօտերը, երբ Իսրայէլացիները նշմարեցին զայն, ընդ առաջ վազեցին ցնծալից, ու իրենց խանդավառութեան առաջին գործը եղաւ իսկոյն խարոյկ մը կազմել սայլին փայտակոյտէն, ու անոր վրայ ողջակիզել երինջները, զայն կրողները զոհելով այսպէս կրուածին:

Տեսնելով վերաբերմունքը, զոր հայ քաղաքական կեանքի այս վերջին վերածնութենէն ասդին իրարու յաջորդող մեր երկու Հանրապետութիւնները, ձեւական քանի մը մանրամասնութեանց տարբերութեամբ միայն, ցոյց տուին Հայ Եկեղեցիին հանդէպ, միտքս կ'երթայ այդ պատկերին եւ անոր խորհուրդին:

Զէ՞ որ Հայաստանեայց Եկեղեցին մեր ազգին գոյութեան մէջ այն հաստատութիւնն է, որ մեր քաղաքական կեանքի վերջին եղբարկան անկումէն, այսինքն Ռուբինեանց շիջումէն ի վեր, դարերով իր ծոցին մէջ պահեց եւ հովանաւորեց Հայ ազգային ինքնութեան գաղափարը, ընելով ինչ որ հարկաւոր է եւ հնարաւոր, որպէս զի չկորսուի ազգին

հոգւոյն եւ ապագային համար այնքան կենսական այդ սկզբունքը:

Ու հիմակ, երբ, քաղաքական դէպքերէն նպաստաւորութեամբ եւ ազգային առաքինութիւններով տիրացուած, կը հասնի վերջապէս վայրկեանը, ուր հարկ կ'ըլլայ ազգային ինքնութեան պահպանումին հոգն ու գործը յանձնել բուն իր տիրոջը: Ազգին քաղաքական իշխանութեան, այս վերջինին առաջին արարքը կ'ըլլայ ահա պահպանութեամբ գաղափարին զոհ մատուցանել պահպանող գորութիւնը ինքնին:

Հայաստանեայց Եկեղեցին եւ այրուած սայլը...

Իրողութիւնը այնքան ակնհայտ է որ այս քաղաքականութիւնը անառարկելի պէտք է նկատուի:

Կաշկանդիչ տնօրինութիւնները, զորս մեր առաջին Հանրապետութիւնը, այս կամ այն կերպով, առաջին օրէն սկսաւ ընել Եկեղեցւոյ իրաւանց եւ Մայր-Աթոռոյ իրաւասութեանց վերաբերմամբ, եւ արտակարգօրէն սեղմել այն իրաւակարգը, զոր արդի Հանրապետութիւնը տարի մը առաջ հրատարակեց, կրօնական ազատութեան պիտակին տակ հիւստած անկարելիութեանց ցանցի մը մէջ նմլելով Եկեղեցւոյ բարգաւաճումին համար էական ամէն շօշափելի ազատութիւնը, պարզապէս կը բացատրեն այն մտայնութիւնը, որով տոգորուած էր եւ է Հայաստանի կառավարութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցիին հանդէպ:

Ինչո՞ւ սակայն այսպէս:

Երկու բառով մօտեմանք բուն խնդրոյն:

Անկարելի է ըսել թէ նոր

պետութեան այս ընթացքը բոլորովին արդիւնք է յեղափոխամիտ հովերէ տարուած մտածողութեան: Ընդհակառակն, պարզ է թէ անհկա կը հանգչի տեսութեան մը վրայ, ու իրեն յատուկ տրամաբանութիւնն ունի, եւ իբր այդ՝ սկզբունքի հարց մըն է նոյն իսկ:

- Եկեղեցին, իբրեւ կրօնական հաստատութիւն, ժողովուրդին նակատագիրին ուղղութեան գործին մէջ այլ եւս չի կրնար կատարել այն դերը, զոր կը պահանջէ ժամանակին յառաջդիմական ոգին: Այդ ոգին, գիտութեան յոյսէ՛ն կը ստանայ իր սնունդը, մինչ Հաւատքը, որ հիմն է եկեղեցւոյ, տիրապէս հակոտնեայ գորութիւն մըն է գիտութեան: Հայ եկեղեցին, որ պարագաներու բերմամբ երկար ատեն, դարե՛ր վարած է Հայ ժողովուրդին նակատագիրը, պէտք է հրաժարի եւ մեկուսանայ այդ դիրքէն, որպէս զի ազգը անարգել կատարէ իր ընթացքը, քաղաքական, ընկերային եւ քաղաքակրթական զարգացման այն նամբուն վրայ, որ դէպի լաւագոյն օրերու արշալոյսը կը բացուի:

Ահա՛ պատճառաբանութիւնը, որ միտքերը կը մղէ դէպի ծանօթ ուղղութիւնը, ըստ այնմ՝ դարձնելով հայ պետական վարչութեան մեքենային անիւր:

Թէ՛ կրօնական գաղափարը, իր քրիստոնէական բարձրագոյն ըմբռնումին մէջ, հակառակ է արդարեւ ժամանակիս յառաջդիմական ոգւոյն, թէ՛ Հաւատքն ու Գիտութիւնը ստուգիւ անհաշտ գորութիւննե՞ր են էապէս, - ասիկա չի կրնար ըլլալ այս տողերուն նիւթը կամ նպատակը: Կրօնի եւ գիտութեան արդիական ուսումն ու հասկողութիւնը ա՛յնքան լուսաբանած են այդ հարցը, ու քրիստոնէական մտածումին՝ մարդկային զարգացման գործին մէջ կատարած դերը այլ եւս ա՛յնքան ծանօթ է եւ հռչակուած, որ աւելորդ պիտի ըլլար հոս

զբաղիլ այդ խնդրով:

Իմ դիտումս էր այս գրութեամբ մատնանշել միայն սա՛ իրողութիւնը թէ ինչ որ Հայ կառավարութիւնը կ'օրինադրէ մերժել Հայ եկեղեցիին՝ չէ բնաւ այն, որուն պիտի ուզէր այսուհետեւ ձգտիլ այս վերջինը, իրերու այն նոր կարգին մէջ, որուն բնական հետեւանքն է արդարեւ կրօնի եւ պետութեան անջատումը. ու ինչ որ Հայ եկեղեցին այսուհետեւ մանաւանդ պիտի ցանկար ունենալ, է ա՛յն միայն՝ որուն վրայ կը թուի թէ չ'ուզեր կամ չի կրնար նոյն իսկ մտածել Հայ կառավարութիւնը:

Պատմական ստուգութիւն մըն է թէ Հայ եկեղեցին, մասամբ հին ժամանակներու մտայնութենէն ազդուած եւ մեծագոյն եւս մասամբ ստիպիչ պարագաներէ հարկադրուած, Հայ իրականութեան մէջ երկար դարեր կատարեց պաշտօն մը, որ, եթէ բոլորովին ժխտումը չէր իր հոգեւորական նկարագրին, չէր նաեւ սակայն իր կրօնական նկարագրին կատարելապէս համապատասխան ուղղութիւն մը. վասն զի ազգային ինքնութեան պահպանումի, կամ, այսպէս ըսենք, ազգային վերակացութեան այն գործը, զոր այս կամ այն կերպով կամ չափով իրականացուց ան միշտ, վերջապէս աւելի քաղաքական քան կրօնական ստորագելիք մը կը յատկանշէ:

Ան կատարեց այդ պաշտօնը, որքան բնագդական հարկադրանքով մը, նոյնքան նաեւ բարոյական պատասխանատուութեան մը խորունկ եւ պայծառ զգացումով, որպէս զի ամենի հովերէ զարնուած ցեղ մը իսպառ չկորսնցնէ իր նակատագրին նամբան. որպէս զի ո՛չ նշմարտութեան համար, որուն ազնուագոյն ձեւը եւ հոգիին հրայրքն ու կրօնքը եղած էր, եւ ո՛չ քաղաքակրթութեան համար՝ որուն շողը շատ աւելի

վաղուց նշուլեր էր նայուածքին մէջ, անիկա չի դառնար գեղջուած՝ ջնջուած քանակութիւն մը: Ու պէտք է արդարութեան հատուցանել իրաւունքը՝ ան կատարեց այդ պաշտօնը, պարտականութեան մը լեցունկ գիտակցութեամբը, նուիրումի եւ նահատակութեանց այնպիսի հոգիով մը, որ Ազգին կեանքին անկորուստ պահպանման հզօրագոյն երաշխիքը եղաւ:

Պատմութեան եւ բանականութեան դէմ պիտի մեղանչէինք պարզապէս, եթէ չկարենայինք ըմբռնել թէ հայութիւնը իր գոյութեան համար ո՞րչափ ինչ կը պարտի Հայաստանեայց եկեղեցիին:

Հիմակ սակայն, որ նոր հորիզոնի մը վրայ՝ բացուած է վարագոյրը, երբ հայութեան ազգային, քաղաքական եւ ընկերային առաջնորդութեան գործը ստանձնած է իրական եւ իրաւական ստորոգելիներով օրինադրուած պատասխանատու իշխանութիւն մը՝ ազգային կառավարութիւնը, տարակոյս չկայ թէ ազգային եկեղեցին մեկուսացած է այլ եւս ազգային վերակացութեան իր դարաւոր-առժամանակեայ եւ հարկադրեալ պաշտօնէն, հոգեւորական երեւոյթի ներքեւ յաճախ քաղաքական արժէքներ կայացնող «ինքն ըստ ինքեան անմիաբան», այսինքն հակասական ա՛յն դիրքէն, գործը յանձն էր առած մի միայն յօգուտ ազգութեան գաղափարին: Ու չեմ կարծեր որ գտնուի այսօր գիտակից հայ եկեղեցական մը, որ դժգոհ լինի դրութեան այս շրջումէն, որ Հայ եկեղեցիին համար ցանկայ այսուհետեւ պետական եկեղեցիի տիտղոսն ու հանգամանքը, որ բացարձակապէս ժխտումը պիտի ըլլար եկեղեցւոյ ինքնութեան եւ անկախութեան սկզբունքին:

Պարզ է ուրեմն հարցը. Հայ եկեղեցին քանակաւորէն դադրած է Հայ ազգային իրականութեան մէջ քաղաքական

գործօն մը ըլլալէ:

Անտեղի է կասկածի՝ լոկ այս մասին, հետեւաբար եւ անհարկի՝ որեւէ տնօրինութիւն, որ կը ձգտի այսպիսի վիճակի մը կարծեցեալ վերստեղծումն արգիլել:

Բայց անով չի փակուիր խնդիրը:

Հայ եկեղեցին կայ եւ պիտի մնայ. անիկա պէտք է շարունակէ իր գոյութիւնը, այսուհետեւ կատարելու համար իր բո՛ւն պաշտօնը, կրօնական առաքելութեան՝ հոգեւոր դաստիարակութեան եւ միջոցառութեան իր գործը այն ժողովուրդին մէջ, որ իրենք եղած է միշտ, եւ որո՛ւնք պիտի ըլլայ ինք շարունակ:

Հայ եկեղեցին Հայ ժողովուրդին մէջ այսուհետեւ այդ պաշտօնը, այդ գործը միայն պիտի կատարէ այլամերժօրէն. իր պարտականութիւնն է ատիկա. ոչ ոք կրնայ առնել զայն իրմէն:

Կարելի չէ երեւակայել ժողովուրդ մը առանց կրօնական կեանքի: Ու Հայութեան կրօնը - ի՛նչ որ ալ ըլլայ ազգին ներկայ քաղաքական դրութիւնը, իրերու վախճանը ո՛ւր որ ալ յանգի այդ գետինին վրայ է՝ եւ պիտի մնայ Քրիստոնէութիւնը, իր ոգիովը եւ վարդապետութեամբը ամէնէն տիեզերական եւ համամարդկային կրօնը ինքնին, որ նոյն ատեն անբաղդատելի առաւելութիւն ունի՝ ժողովուրդները իր բարոյականին դրօշին տակ իրարու լծորդելով հանդերձ՝ չայլալելու անոնց ինքնութիւնը:

Արդ, Քրիստոնէութեան այն ձեւը, որուն մէջ Հայութիւնը, բարոյական յեղաշրջումի մը ենթարկուելով հանդերձ, կրցած է պահել իր ցեղային դրօշմը եւ բարացուցական ինքնատկութիւնը, Հայ եկեղեցին է գերազանցապէս:

Պէտք է ապրի անիկա, իբրեւ ազգին հոգեկան բարգաւաճումին ամէնէն

աւելի արդիւնաւորապէս սատարող ազդակներէն մին:

Ու, իբր այդ, կարենալու համար կատարել իր դերը, հարկ է որ ի վիճակի լինի ան զօրացնելու իր կազմը, ժամանակին պահանջին համեմատ շարունակելով իր պաշտօնէից կրթութեան գործը, շատ աւելի քան զոր իբր կէս դար առաջ սկսած էր ընել էջմիածնի եւ Կ. Պոլսոյ աթոռներուն հովանիին ներքեւ, բարեկարգելով իր բեմը, եւ կրօնական գրականութեան եւ եկեղեցագիտական ուսմանց զարգացման համար ի գործ դնելով անհրաժեշտը, եւ, ինչ որ ամէնէն էականն է, ի վիճակի ըլլալ ազգային ընդհանուր ժողովի գումարումով ճշդելու ազգին իղձն ու կամքը, եկեղեցւոյ վերանորոգութեան մեծ հարցի մասին՝ հայկական վերածնութեան այն նոր թուականին առջեւ:

Այս ամէնը ի գլուխ հանելու համար, սակայն, եկեղեցին պէտք ունի իր տրամադրութեան տակ գտնելու բոլոր այն դիրքաւորումները, զոր իրեն ընծայած էր ազգին կրօնական եւ եկեղեցական զգացումը: Պարզ, պէտք ունի ազգին նակատագիրը իր ձեռքին մէջ բռնած Հաստատութեան համակրանքին եւ քաջալերութեան:

Հայաստանի Հանրապետութեան արդի կառավարութիւնը, որ հայրենիքի վերաշինութեան եւ ժողովուրդին ընկերային մակարդակին բարձրացման գործին մէջ ցոյց տուաւ գովելի կորով եւ բարձր գիտակցութիւն, պիտի չուզէր ցուցնել քիչ մը աւելի բարեհաճութիւն, որպէս զի Հայ եկեղեցին, որ անցեալին մէջ այնքան արժանաւոր կերպով կատարեց իր դերը ազգին հանդէպ, հիմակ եւս այնքան արժանիքով կատարէր իր պաշտօնը անոր հոգեկան առաջնորդութեան այլապէս այնքան նուիրական գործին մէջ:

Ուրիշ խօսքով, պիտի չուզէր որ Հայ ժողովուրդին կրօնական պատմութեան մէջ չյաւերժանար Բեթսամիւսի սայլին պատկերը...

Մեր խորին համոզումն է թէ Հայ հայրենիքի վերականգնումը չի կրնար կատարեալ ըլլալ, եթէ իրեն հետ չբերէ նաեւ Հայ եկեղեցւոյ վերականգնումը:

Հայրենիքը լոկ հողն ու ջուրը չէ երկրին ուր կ'ապրի ժողովուրդը, այլ նաեւ ու մանաւանդ գումարութիւնը այն ֆիզիքական եւ բարոյական ոյժերուն, որոնք հնարաւոր կ'ընեն ցեղին կեանքն ու ինքնութիւնը այդ երկրին մէջ:

Ու Հայ հայրենիքի բարոյական ոյժերուն մէջ առաջին գիծին վրայ կը կանգնի - պէտք է ընդունիլ - Հայ եկեղեցին:

Հայ Հանրապետութիւնը իր պարտքը կը կատարէ, արժանանալով Ազգին համարումին եւ երախտագիտութեան, երբ կը քաջալերէ Հայ արուեստն ու գրականութիւնը, Հայ թատրոնն ու կրթութիւնը, Հայ վաճառականութիւնն ու նարտարագիտութիւնը, եւ երբ, հակառակ իր միջոցներու փոքրկութեան, կ'ընէ իր բովանդակ կարելին, զարկ տալով անոնց մշակումին եւ արդիւնագործման:

Ինչո՞ւ սակայն ո՛չ նոյն խրախուսական վերաբերմունքը նա՛եւ եկեղեցիին համար: Հայ եկեղեցւոյ գաղափարը այն հոգին է որ դարեր ու դարեր ապրեցաւ Ազգին մէջ, ապրեցնելով զայն իր մէջ, անոր եւ իր կեանքի ամէնէն դժպիտ օրերուն: Թոյլ տալ որ թառամի յանկարծ այդ հոգին՝ Ազգին ու Հայրենիքին վերանորոգման սա սրտագին ջանադրութեանց միջոցին, կը նշանակէ պարզապէս կիսատ թողուլ վերականգնումի սկսուած գործը, թմրած մարմինին մէկ կողմը միայն արթնցնելով,

ու թողլով որ միւս կողմը, որո՛ւն ներքեւ սակայն թերեւս կը բարախէ սիրտը, մնայ մեռոտ անշարժութեան մը մէջ:

Թո՛ղ չըսուի թէ ժողովուրդին յեղափոխութիւններէ ծնած կառավարութիւնները ընդհանրապէս այս ոգւով տոգորուած կ'ըլլան կրօնքի զգացումին կամ եկեղեցւոյ սկզբունքին նկատմամբ:

Ֆրանսականին օրինակը, որ իր ծագումներուն ու հետեւանքներուն մէջ լեցուն է տխուր եւ տկար պատկերներով, եւ որ վտանգը միշտ տարածուած կը սպասէ ահա պատահականութեանց ետին, չի կրնար համոզիչ ըլլալ երբեք:

Աւելի մեծ եւ կատարեալ յեղափոխութիւններէ վերջ, որոնք տեղի ունեցան այլուր, անկլօ-սաֆսոն ազգերու մէջ գոր օրինակ, բոլորովին տարբեր եղան պետութեան հայեացքն ու վերաբերմունքը կրօնքին եւ եկեղեցիին հանդէպ: Իսկ Պալմանեան երկիրներու եւ Ելլադայի ազատագրութենէն ծնած ազգային վերանորոգութեանց միջոցին՝ զանցառելի տարր մը չը նկատուեցաւ բնաւ կրօնական կեանքը, եւ եկեղեցին, որուն՝ այդ ցեղային համայնքներու պատմութեան մէջ կատարած դերը շատ աւելի աննշան էր եղած քան մերիներ, աւելի ուղիղ կանգնեցաւ իր պատուանդանին վրայ քան առաջ:

Կ. Պոլսոյ Տիեզերական Պատրիարքութեան վերջին կացութենէն ետք, Սերպիոյ, Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ մէջ կատարուած նուիրապետական ազգային աթոռներու եւ սինդոներու վերելումը կամ վերակազմութիւնը յայտնապէս կը ցուցնէ ասիկա:

Եթէ Հայաստանի կառավարութեան մտասեւեռեալ ձկտումներէն մին է, ինչպէս կը հաւատանք, Խորհրդային Հանրապետութեանց քաղաքական միութեան մէջ անկորուստ պահել Հայ ազգին ցեղային ինքնութիւնը, միայն այս

տեսակետով նոյն իսկ անհրաժեշտութիւն մըն է Հայ եկեղեցիին պահպանութիւնը:

Կարելի չէ կրօնքը խլել ժողովուրդին խիղճէն: Անոր հոգիին ամէնէն հզօր բնազդներէն մին եղած է ա՛յ ան, որ երկար դարերէ ի վեր իր յագուրդը գտած է միշտ Հայ եկեղեցիի ձեւին մէջ: Եթէ քանդուի կամ եղծուի այս ձեւը, հոգեբանական հետեւակա-նութեամբ մը՝ այդ բնազդը իր սնունդը պիտի փնտռէ զինքը ծնող հոգիին անհարազատ ձեւերու, այսինքն օտար դաւանութեանց կամ ներքին արուեստակեալ շարժումներու մէջ, ու ատոր արգասիքը պիտի ըլլայ այլասերումին վտանգը ազգային ինքնութեան համար: Վասն զի օտարադաւանութիւնը ապազգայնացման ճամբան է միայն, աւելի կամ նուազ շեշտուած սաստկութեամբ. իսկ կասկածելի արժէքներ ներկայացնող մարդոց միջոցաւ կատարուած բարենորոգչական սա կեղծարարութիւնները, որոնք ահաւասիկ տեղի կ'ունենան մեր նորածին Հանրապետութեան սահմաններուն մէջ, կրօնաբարոյական պիտակի տակ գոյացած ամէնէն վատառողջ այն խլրտումներէն են, որոնք պէտք էին խնայուիլ բազմաթիւ ու բազմապատիկ ցնցումներով սասանած ազգի մը ներքին կեանքին:

Հայաստանի կառավարութեան պարտքն էր եւ է այնպիսի կերպով մը ճշդել իր կեցուածքը, որ թէ՛, մէկ կողմէ, արտաքին սողոսկումները եւ ներքին գալարումները չֆաշալերուին իր շուքին տակ որ եւ է աստիճանով, եւ թէ՛, միւս կողմէ, Հայ եկեղեցւոյ իշխանութիւնը, որ կղերն ու ժողովուրդն է միանգամայն, հարկադրուի փութացնելու հարազատ եւ ճշմարիտ բարենորոգութիւնը, որ ժամանակին աղաղակող պահանջը եւ ազգին խղճմտանքին մէջ զգացուած ամէնէն կենսական կարիքն է այլ եւս:

Անտեղի պիտի չըլլար սակայն հոս - մետալին միւս կողմն ալ տեսած ըլլալու համար - հարցնել թէ ճիշդ այս մասին, այսինքն բարեկարգութեան խնդրոյն համար մասնաւորաբար, եւ իրերու ներկայ նոր դրութեան մէջ իր հոգեւորական գործունէութեան ուղղութիւնը ծրագրելու տեսակէտով ընդհանրապէս, ի՞նչ ըրաւ եկեղեցւոյ իշխանութիւնը, ամբողջ ազգին կողմէ աշխարհի անկեղծօրէն եւ աշխարհի արդարացի կերպով արտայայտուած անկալութեանց հանդէպ:

Այս հարցումն ընելու կը մղուինք նախ այն վստահութենէն՝ զոր ունինք Հայ եկեղեցւոյ նուիրապետական կեդրոնին Մայր Աթոռոյ ներկայ հոգեւոր գերագոյն ժողովի անդամներուն ձեռնհասութեան մասին. յետոյ այն համոզումէն թէ ի՞նչ որ ալ եղած ըլլան այս կամ այն կերպով մտածուած կամ յարուցուած արգելքները, անկարելի պիտի չըլլար գոյացած նախնախնութիւն մէջ գտնել անցակէտ մը, հուն մը, ապահով գետնի վրայ ոտք դնելու եւ իսկոյն սկսելու համար գործի:

Այդ գործը պէտք էր ըլլար, մեր խոնարհ կարծիքով, յառաջ քան նոյն իսկ բարեկարգական հարցարաններու մշակումն ու բանաձեւումը, հոգեւոր արթնութեան, այսինքն կրօնական առողջ շարժումի մը ձեռնարկը:

Պէտք է խարուիլ երեւոյթներէն. կրօնի վերաբերմամբ անտարբերութեան մակերեսային մտայնութեան ներքեւ, որ պատահական հանգամանքներէ ածանցած վիճակ մըն է պարզապէս մեր մէջ, հաւատքի կենդանի խորք մը կայ ժողովուրդի հոգւոյն մէջ: Պէտք էր երեւան բերել եւ արծարծել ոյժի այդ մթերքը, եւ անոր վրայ դնել շարժումը ոգեւորող զսպանակներուն սարուածքը: Պէտք էր կազմակերպել քաղաքական առաքելութիւն մը ժողովուրդին մէջ,

որպէս զի անոր զգացումներուն եւ դատողութեան զօրութեամբը ամրապնդուէր ձեռնարկին սկզբնաւորումը. որպէս զի անկախ բարեկարգական գործին նայէր ո՛չ այնքան իրրեւ հետաքրքարած երեւոյթի մը վրայ, ինչպէս կը վախճամ որ եղած ըլլայ այժմ դեռ շատերուն վերաբերմունքը, այլ իրրեւ իր հոգիին հետ կապուած հարցի մը՝ իր հոգեկան կեանքին ամէնէն լուրջ մէկ եղելութեան վրայ:

Գործելու այս կերպը խորթ պիտի չը թուէր երբեք մեր ժողովուրդին սրտին, նորութիւն մը չըլլալով ինքնին մեր եկեղեցական պատմութեան համար:

Թողով հնագոյն շրջանները, ուր Ազգին քրիստոնէական լուսաւորութեան եւ զարգացման գործը կատարուեցաւ միշտ գրական եւ բանաւոր աւետարանչութեան արդիւններով, անկարելի է այս առթիւ չյիշել Սիւնեաց դպրոցի հոգեւանդն գործունէութիւնը, որ «շրջան վարդապետարան»ի, այսինքն քաղաքական առաքելութեան միջոցաւ, լատինացման վտանգէն երկու անգամ ազատեց Հայաստանեայց եկեղեցին եւ Հայութիւնը, նախ ԺԵ. դարուն՝ Որոտնեցիին եւ Տաթեւացիին դիւցազնական ջանքերով, եւ յետոյ ԺԸ.ին սկիզբը, Կոլոտեան փառանգին կազմակերպած գրական եւ բեմական դիմադրութեանց շնորհիւ:

Կը սիրեմ կարծել թէ մեր ներկայ սերունդին մէջ, այսօր եւս, չեն պակսիր տարրեր որոնց միջոցաւ կարելի ըլլայ ձայն տալ ժողովուրդին խղճմտանքին, իր միջոցաւ կամ գէթ իրեն հետ պատրաստելու համար եկեղեցւոյ բարեկարգութեան գետինը, կրօնի եւ բարոյականի ներշնչումներով մաքրուած մթնոլորտ մը վերստեղծելով նախ ընկերային վիճակի այն տարտամ դրութեան մէջ, զոր պատրանքներէ եւ ձախողութիւններէ ծնած տխուր

տրամադրություններ վերջերս տուին մեր ազգային կեանքին:

Սակաւաթիւ բայց ընտիր հոյլը այն քանի մը գիտուն եւ սրտի տէր հոգեւորականներուն, որոնց ներկայութիւնը էջմիածին՝ Երուսաղէմ՝ Կ. Պոլիս՝ Եւրոպա եւ Ամերիկայի մէջ՝ յուսատու երեւոյթ մըն է տակաւին աշմեան դժբախտ կացութեան մէջ, եթէ ծրագրուած ուղղութեամբ եւ ոգեւորուած խանդով լծուէր աշխատանքի, վստահ եմ թէ պիտի յաջողէր առաջ բերել ակնկալուած շարժումը, իրեն հետ ունենալով բազմութիւն մը հոգեսէր եւ ազնուամիտ աշխարհականներու, որոնց մէջ գիտեմ թէ չէ մեռած բնաւ Կրօնքին եւ Եկեղեցիին սէրը:

Եւ ուշ չէ տակաւին ընելու համար այս ամէնը: Պէտք կայ հրաշքի մը, եւ Հաւատքին ձայնը, Արարատէն ու Սիսէն հնչեցուած, պիտի կրնայ գործել այդ հրաշքը, արթնցնելով թմրած զգացումները եւ հոգեւոր փրկութեան եւ վերանորոգութեան սկզբունքին շուրջը խմբելով բոլոր բարի կամեցողութիւնները:

Նուիրումի ոգին, որ կէս դար ամբողջ ըրաւ մեր մտաւորականութեան եւ երիտասարդութեան ամէնէն ընտիր մասը, մերթ խօլական վազքով մը նոյն իսկ, գրոհ տայ դէպի այն կէտը, զոր ազգին քաղաքական ազատութեան եւ ապագայի զգացումը կը մատնանշէր իրեն, կենդանի է միշտ: Անիկա սիրտերը այս անգամ եւս պիտի կարենայ ուղղել դէպի ազգին կրօնական վերանորոգութեան երազը, եթէ Լուսաւորչի գահէն եւ Շնորհալիի հալածական աթոռէն, որոնց մօտ կը հսկեն մեր նախնաց հոգեւոր ժառանգութեան աւանդապահ երկու պատկառելի ծերունիները, ու Սիոնի բարձունքէն, ուր վիշտին եւ յոյսին սրբութիւնը խորհրդաւորող նուիրականութեանց մօտ կը տնկի ազգին եւ Եկեղեցիին

ամէնէն հզօր ու բարի իմացականութիւններէն մին, լսուի միահամուռ հրաւեր մը սրտագին ու սրտակից գործունէութեան:

Մեր մէջ ժողովուրդն ի՛նքն իսկ է Եկեղեցին, ու կարելի չէ կատարել Եկեղեցիին բարեկարգութիւնը՝ առանց իրեն: Իսկ յաջողելու համար ընել այդ բանը, այսինքն կարենալու համար ժողովուրդը յորդորել դէպի իր պարտականութիւնը, ինծի ամէնէն գործնականը կը թուի այն կերպը, զոր Գահիրէի մեր մտաւորականներէն ազնիւ բարեկամ մը ամիսներ առաջ կը թելադրէր՝ առաջարկելով կազմել Լուսաւորչեան Միութիւն անուան ներքեւ ընկերակցութիւն մը, որուն գործն ըլլայ Ազգային Եկեղեցիին գաղափարին շուրջը բոլորել ժողովուրդը, եւ նպատակը՝ Աւետարանի հոգիով եւ նախնաց ներշնչումներով բարոյական կեանք նորաստեղծել արդիական գետնի վրայ:

Անգամ մը որ կատարուի կամ սկսուի նոյն իսկ կատարել նախապատրաստութեան այս գործը, դժուար պիտի չըլլայ հասկցնել թէ Եկեղեցական բարեկարգութեան առաջին եւ անհրաժեշտ քայլն է Եկեղեցականաց կրթութեան ձեռնարկը:

Անշուշտ կարելի չէ իսկոյն տիրանալ այսպիսի արդիւնքի մը: Աշխատութեան եւ ժամանակի կը կարօտի ան. բայց կարելի է անմիջապէս տնօրինել գէթ որ դադրի իրենց կոչումին արժանիքէն եւ հոգեւոր դատարակութեան եւ գիտութեան շնորհներէն զուրկ անձերու ընդունելութիւնը Եկեղեցական ասպարէզի մէջ: Լաւագոյն է որ հասարակութիւն մը առժամաբար չունենայ բնաւ իր կրօնի պաշտօնեան, քան թէ ունենայ այնպիսի մը, որ բարոյապէս չի կրնայ արժեցնել իր պաշտօնը ժողովուրդին հոգեւոր շինութեան գործին մէջ:

Ժողովուրդը պէտք է լուսաւորուի

իր հաւատքին բարձրութեանը եւ անկէջ իջնող սրբութիւններուն հանդէպ: Այս իսկ է բարեկարգութիւնը: Բայց ատոր համար հարկաւոր է սիրտով եւ միտքով լուսաւորուած մշակներու գոյութիւնը. ատոր պէտք է ձգտին ջանքն ու նիգը ամէն անոնց, որոնց համար բարեկարգութիւնը բառ մը չէ լոկ:

Վատուծած են արդարեւ մեր եկեղեցւոյ ներքին կեանքն ու կազմը, բայց ոչ բնաւ փայլաւորած: Կազդուրուելու համար, պէտք ունի անիկա զօրացուցիչ սնունդի, այսինքն աւետարանական գիտութեան եւ փորձառութեան հոգեւոր լոյսին: Երբ բաւական չափով տրուի անոր այդ սնունդէն, ինքնին պիտի անհետին շատերը այն թերութիւններէն, որոնք, ինչպէս տկարացած մարմինի մը մէջ բոյն դրած խոյլերը, գոյացած են հետզհետէ անոր մէջ:

Կարգուսարքի եւ ծէսերու խնդուամները, պաշտամունքի երկարութիւնը եւ հանդիսական կատարողութեանց շռայլ պերճանքը, երգեցողութեանց տարադէմ եւ յանախ տարադէպ ձգձգումները, լեզուի խորթութիւնը, ամէնքն ալ ինքնին պիտի գտնեն լուծումի պարզ ու վճռական կերպ մը, երբ, հաւատքի գիտակցութեամբ պայծառացած մտայնութեան մը մէջ, սեղանն ու բեմը, այսինքն աղօթքն ու ֆարդութիւնը, վերաստեղծուին իրենց արժանի պատուանդանի մը բարձրութեան վրայ, իբրեւ հոգեւոր կեանքի մշակութեան ամէնէն արժէքաւոր միջոցները: Իսկ եկեղեցականութիւնը ինքնին պիտի բարեկարգուի, երբ լուսամիտ կղեր եւ լուսաւորուած ժողովուրդ համաձայնին ընդունելու համար թէ արժանիքը՝ բարոյական եւ իմացական արժանաւորութիւնը միայն պէտք է գծեն նուիրապետական բարձրացումին նամբան. բան մը՝ որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ նախնական

օրէնքներուն եւ քնիկ ոգիին պահանջն է արդէն:

Ու այս ամէնը, այս բոլոր պարզումները եւ բարձումները, եւ ի հարկին ուրիշ յաւելումներ, պէտք է կատարուին միմիայն որպէս զի կրօնքը իրապէս մտնէ կեանքին մէջ, մարդոց անհատական, ընտանեկան եւ ընկերային կենցաղէն ներս, տարրանայ սրտին ազնուագոյն պահանջներուն հետ, եւ ո՛չ թէ մնայ ոսկեհուռ պատմունանի այն դերին մէջ, ուր դժբախտաբար դրած են զինքը հասկնալի հանգամանքներ կամ անհասկնալի կամէութիւններ:

Ով պիտի ստանձնէ, սակայն, ըստ ումանց՝ այնքան պատասխանատու եւ փափուկ, ըստ այլոց՝ ժամանակի ընթացքին հետ եւ հասարակաց զգացման միջոցաւ այնքան դիւրացած այս գործին նախաձեռնութիւնը:

Պարզ է պատասխանը.- Վերէ՛ն պէտք է հնչէ ձայնը, որպէս զի լսուի ամէնքէն: Եկեղեցւոյ իշխանութիւնը, որ գլուխը, այսինքն միտքն է ազգին կրօնական կեանքին, ի՛նքն պէտք է ընէ ձայնատրութիւնը եկեղեցւոյ բարեկարգութեան, եւ անոր նախապայման ժողովրդային հոգեւոր լուսաւորութեան գործին: Սիրտը, այսինքն ժողովուրդը, պատրաստ է արդէն ատոր: Իմաստուն պա՛մը պէտք է միայն որ ներդաշնակէ անոր զարկերուն կշռոյթը, որպէս զի մոլեկան կիրքեր չխանգարեն անոր գործարանաւորութիւնը, եւ անհմուտ ու անարժան ձեռքերու մէջ չանցնի ուղղութեան դեկը:

Երե՛մ աթոռները, էջմիածին, երուսաղէմ եւ Կ. Պոլիս, որոնք կը ներկայացնեն Հայ եկեղեցւոյ նուիրապետութեան արդի կազմը, երե՛մ ի միասին, համաման եւ համաշունչ գործունէութեամբ պէտք է ծրագրեն եւ սկսին շարժումը:

Ամեն կողմ պետք է կազմակերպուին հաւատք եւ եկեղեցւոյ սէր արծարծող ժողովրդային Միութիւններ: Ամեն տուն պետք է լսուի Աւետարանի ձայնը: Եկեղեցիներու մէջ, պետք է արտօնուի, պաշտամունք վերջ, կատարել գոտ կրօնական բնոյթ ունեցող լսարանական գումարումներ, որ եկեղեցական եւ նոյն իսկ երկու սեռէ աշխարհական հոգեւոր անձինք, որոնք Հայ դաւանութեան կը պատկանին եւ Ս. Գրոց գիտութեան եւ խօսելու շնորհ ունին, բացատրեն եւ լուսարանեն բրիստոնէական կրօնի սկզբունքները եւ Աւետարանի բարոյականը: Թերթերու մէջ տեղ տրուի կրօնական լուրջ գաղափարներու: Տետրակներ եւ գրքիկներ հրատարակուին այդ միտքով: Քարոզներ եւ բանախօսութիւններ յանախուն նոյն ուղղութեամբ: Հրահանգութիւններ կատարուին ժողովուրդը վարժեցնելու համար եկեղեցական պաշտամունքի միջոցին համախումբ երգեցողութեան:

Ու որպէսզի քաջաբան կամայականութիւններ չայլալին ձեռնարկին նկարագիրը, հարկաւոր է որ, ինչպէս ըսուեցաւ, հոգեւոր վերին իշխանութիւնը ի՛նքն ճշդէ գործին ուղղութիւնը եւ հսկէ անոր վրայ: Թիւրքիոյ մէջ՝ Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանի «Հայ

Խօսնակ»ով, գաղութահայութեան մէջ՝ Երուսաղէմի «Միոն»ով, ու Հայաստանի մէջ Էջմիածնի «Արարատ»ով, որուն երեսումին կը սպասենք ակնդէտ:

Ազգային եկեղեցական համագումարէն ալ առաջ, ու զայն իսկական արդիւնաւորումի ընդունակ դարձնելու համար նոյն իսկ կարծեմք թէ անհրաժեշտ է նախապատրաստական այսպիսի աշխատանք մը:

Արտաքին Հայաստանի, հայութիւնը տրամադիր է լսելու այս ոգւով իրեն ըլլալիք հրաւեր մը: Իսկ թէ Հայաստանէ ներս որքա՛ն սիրալիր պիտի ըլլար յօժարութիւնը այդ մասին, Միւռնօրինէ՛ք առթիւ Մայր Աթոռոյ հովանիին տակ հանդիսաւորուած ոգեւորութիւնը ցոյց տուաւ արդէն:

Ահա թէ եկեղեցւոյ բարձրագոյն իշխանութիւնը ի՛նչ պարտ էր ընել ցարդ, եւ պարտի ընել այսուհետեւ եւս, երբ ուշ չէ տակաւին, որպէս զի մեր հաւատքի կազմուածին մէջ իրապէս չհրկիզուի Բեթսամիւսի Սայլը, ու մեր վաղուան սերունդները մոխրակոյտ մը չգտնեն հոն՝ ուր պատուական նախնիք հազար ու բիւր տաժանքի եւ տանջանքներու գնով կանգնած էին փառքի եւ պատուոյ ամէնէն անմահ յիշատակարանը:

ԹՈՐԳՈՄ ԵՊՍ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ